

سمینار قانون تجارت

مقدمه

سی و پنج سال از وضع قانون تجارت میگذرد و در این مدت که این قانون به‌طور آزمایشی اجرا شده با همه تحولاتی که در زمینه کار تجارت و اقتصاد و چگونگی روابط مردم پدید آمده، تغییری نیافته است.

از سالها پیش، دولتها با احساس ضرورت تغییر قانون و هماهنگی ساختن آن با نیاز زمان در صدد اصلاح آن برآمده و لویایحی نیز بدین منظور فراهم آورده‌اند، لیکن اندیشه اصلاح قانون تجارت تا بدین زمان تحقق نیافته است.

در سالهای اخیر بیش از گذشته اصلاح قانون تجارت مورد توجه واقع شده و سازمانها و مقاماتی از قبیل وزارت دادگستری، وزارت اقتصاد و اطاق بازرگانی هر یک جداگانه در این مورد مطالعاتی کرده و طرحها و لویایحی فراهم آورده‌اند.

در دوره گذشته قانونگزاری، دولت وقت با توجه به مطالعاتی که شده بود، لایحه‌ای برای اصلاح قانون تجارت تدوین و برای تصویب به قوه مقننه تقدیم نمود اما مجاللی برای تصویب آن پیش نیامد - در این دوره مجدداً طرح اصلاح قانون تجارت مطرح شده و برای مطالعه و اظهار نظر، کمیسیون مشترکی مرکب از ۲۴ نفر از اعضای مجلسین سننا و شورای ملی تعیین شده‌اند که لایحه دولت را بررسی نمایند، آنچه در دست مطالعه این کمیسیون میباشد قسمت مربوط به شرکتهای سهامی است.

جامعه و کلای دادگستری که همواره در امور علمی و تحقیقاتی پیش قدم بوده و از این راه خدمات ذی‌قیمتی با اجتماع نموده است، بر آن شد، تا آنجا که امکانات اجازه میدهد وسیله‌ای فراهم آورد تا لایحه قانون تجارت مطرح در کمیسیون مشترک مجلسین، مورد سنجش و بررسی کارشناسان و صاحبان نظر قرار گیرد و چنانچه لزوم اصلاح و تکمیل و تعدیلی در لایحه

ملاحظه شود با ذکر آن، کوشش شود که لایحه پس از تصویب در حد میسر کامل و بی نقص و هماهنگ با احتیاجات جامعه باشد. بدینجهت جامعه وکلای دادگستری دست با ینکار تازه ای زد و سمیناری جهت بحث و اظهار نظر پیرامون لایحه قانون تجارت از روز ۱۴ بهمن ماه ۱۳۴۶ در محل «باشگاه وکلای دادگستری» تشکیل داد.

سخنرانیهای سمینار

اولین جلسه سخنرانی های سمینار قانون تجارت در ساعت ۹ بعد از ظهر روز شنبه ۱۲ اسفند در باشگاه وکلای دادگستری با حضور آقای دکتر عالیخانی وزیر اقتصاد و عده ای از اساتید دانشگاه و حقوقدانان و وکلای دادگستری تشکیل گردید، در ابتدا آقای اسماعیل زاهد مسئول شورای اداری جامعه وکلا خیر مقدم گفت و علت وجودی حوامعی را در کنار قانون وکلای دادگستری تشریح نمود و آقای دکتر ابراهیم تقوایی را بعنوان اداره کننده سمینار معرفی نمود. آقای دکتر تقوایی ضمن بیان تاریخچه مختصری از قانون تجارت، طرحهای مختلفی که تا کنون برای اصلاح آن تهیه شده و علت تشکیل سمینار قانون تجارت را از طرف جامعه وکلای دادگستری تشریح نمود و از آقای دکتر عالیخانی تقاضا کرد جلسات سخنرانی سمینار را افتتاح نمایند.

سخنان آقای دکتر عالیخانی وزیر اقتصاد

آقای دکتر عالیخانی وزیر اقتصاد، پشت تریبون قرار گرفته و چنین اظهار داشتند: و بنام نامی شاهنشاه آریامهر جلسات سخنرانی سمینار قانون تجارت را که با ینکار وکلای دادگستری ایران بر گزار میشود افتتاح میکنم.

بحث درباره علل و جهات تهیه و تدوین و انشاء قانون و ضرورت تجدید نظر و تکمیل آن در این محل که از اجتماع علمای حقوق تشکیل گردیده است زائد بنظر میرسد.

فکر بر گزاری سمینار بررسی قانون تجارت از جانب وکلای محترم دادگستری ایران مبین این حقیقت است که مدافعان حق و عدالت و حافظین قانون و نظام اجتماع، که اعمال شغل خطیر وکالت را با اداء سوگند و بستن میثاقی در همین زمینه آغاز میکنند، به ضرورت تجدید نظر در مبانی قانون تجارت وقوف کامل یافته اند و بالتالیفات به تجربیات ذیقیمت وکلای دادگستری در پیاده کردن متون قانون، برای احقاق حق و اجرای عدالت است که میتوان از هم اکنون امیدوار بود، این سمینار بتواند در نتیجه گیری از مجموع مباحثات علمی و حقوقی خود ضوابطی صحیح، در روابط سالم تجاری اجتماع ما بدست آورد.

بیش از سی و پنج سال از تاریخ تصویب و اجرای قانون تجارت ایران میگذرد. در این محدوده زمانی آنچنان تغییرات و تحولات شگرفی در مجموعه عوامل متشکله اجتماعات جهان بالاخص در زمینه توسعه صنعتی، پیشرفتهای علمی و تکنولوژی نظام اقتصادی پدید آمده است

که شاید تصور آن هم جز برای عده معدودی که در عالم تخیل بشر را در راه تسخیر فضا میدیدند در آن تاریخ امکان پذیر نبود .

طبیعی است که این چنین تحول و تکاملی نه تنها همه اصول کهن را واژگون میسازد بلکه اثرات عمیقی در همه شئون زندگی اجتماعی جوامع مختلف بشری بجا خواهد گذارد که بیش از همه مسائل اقتصادی که هسته اصلی فکر و اندیشه بشر و موجب بقا و دوام بشریت است از آن متأثر و متألم میگردد .

بنا بر این مسلم است قانونی که سی و پنج سال از تاریخ تصویب آن میگذرد دیگر بهیچوجه نمیتواند جوابگوی خواستههای زمان ما باشد و در همین مرحله است که با روشن بینی خاص و باتکاه شناخت واقعی مسائل و توجه کامل به نیازهای اجتماعی و اقتصادی جامعه ، باید به تجدید نظر و تکمیل واحیساناً تهیه و تنظیم و تدوین و انشاء قوانین و مقررات ضروری و مناسب مبادرت نمود .

آنچه بیش از همه مورد توجه است موضوع شناسائی کامل و برآورد و ارزیابی دقیق موقعیت اقتصادی و اجتماعی ماست ، آقایان بخوبی استحضار دارند ، کشور ما در پر توهدایت مدبرانه شاهنشاه آریامهر در آستان صنعتی شدن قرار گرفته است و تنها توفیق ما در این مرحله است که میتواند ضامن سعادت و سلامت جامعه ما در اجتماع فردای جهان باشد ، در مرحله رشد صنعتی است که نیاز به سرمایه گذاری همه جانبه مردم احساس میشود و برای تحقق این منظور است که باید اعتماد عمومی مردم با سرمایه گذاری و تشکیل شرکتهای تولیدی و صنعتی جلب گردد .

واقماً جای نهایت تأسف است که تشکیل شرکتهای سهامی در ایران با آنکه در ابتدای امر آغازی بسیار با شکوه و پر جلوه در سطح اقدام ملی داشت در فاصله کوتاه این سی و پنج سال بخاطر سود جوئی چند نفر منفعت طلب و عدم توجه به منافع جامعه و صاحبان سهام آن آتش اشتیاق آنچنان روی به خاموشی گذاشت که دیگر در این اواخر دعوت از مردم و جلب پس اندازهای عمومی سرمایه گذاری و تشکیل شرکت سهامی بندرت استقبال میشد .

اکثون که به برکات ثبات و امنیت بی سابقه ای که کشور ما از آن برخوردار است و موجبات وسیعی که برای پایه گذاری و استقرار اقتصادی سالم پدید آمده است همه امکانات موجود است صادر کلیه قوانین تجاری ، تجدید نظر کامل بعمل آید و بالاخص به مهـاحت تشکیل و اداره شرکتهای توجه خاص مبذول گردد .

باید بین شرکتهایی که شرکاء مؤسس ، سرمایه آنرا تأمین میکنند با شرکتهایی که شرکاء مؤسس برای تأمین سرمایه شرکت بسوی پس اندازهای کوچک و بزرگ مردم روی مپاوردند

و از آنها مدد میگیرند تفاوت اساسی قائل شد، این شرکت‌های دسته دوم هستند که وجود آنها برای اقتصاد سالم و پیش‌رفته ما بسیار ضروری و ذی‌قیمت است. در شرایط تشکیل و اداره این شرکت‌ها باید آنچه‌ان دقت و مراقبت اعمال گردد که شرکت همواره بتواند از استقبال و اعتماد عمومی برخوردار باشد و حقوق همه کسانی که در آن سرمایه‌گذاری کرده‌اند اعم از اقلیت و یا اکثریت بنحوا حسن حفظ و حمایت گردد.

از آنجا که صرف نظر از قوه مقننه شاید کمتر مرجعی در سطح وکلای دادگستری که خود کارشناسان حقوقی هستند بتواند در باب نواقص و اشکالات اجرائی قانون و اصلاح و تکمیل و تجدید و تهیه و تدوین و انشاء قوانین و مقررات اظهار نظر نماید، اینجانب صمیمانه آرزو مندم که این سمینار بتواند در انجام این وظیفه بزرگ توفیق یابد.

معروف است که وکلای دادگستری از سطور سفید متن قوانین، برای دفاع از حقوق موکلین خود و رفع مشکلات آنها استفاده میکنند.

اکنون که وکلای محترم دادگستری ایران با تشکیل این سمینار آمادگی خود را برای همکاری با دولت در جهت رفع نواقص قانون تجارت نشان داده‌اند می‌خواهم صادقانه و دوستانه تراضا کنم آنچه از سطور سفید متن قانون تجارت در عمل مورد استفاده قرار داده‌اند در این سمینار مطرح نمایند باشد که در نتیجه‌گیری این بررسی‌ها بتوانیم تجربیات ذی‌قیمت وکلای دادگستری را در پیاده کردن مواد و مرحله اجرائی در متن قانون قرار دهیم متشکرم.

سپس آقای دکتر دادفر وکیل دادگستری و نماینده مجلس شورای ملی در مورد سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های بزرگ اقتصادی در شرکت‌های سهامی، و آقای دکتر خسرو گیتی‌مدیر کل حقوقی وزارت تولیدات کشاورزی و مواد غذایی در موضوع «مشکلات حقوقی شرکت‌های سهامی در ایران» و آقای دکتر تقوائی وکیل دادگستری در باره «نظارت در شرکت‌های سهامی» سخن گفتند و اولین جلسه سخنرانی‌های سمینار در ساعت ۷ بعد از ظهر پایان یافت.

***

دومین جلسه سخنرانی‌های سمینار روز یکشنبه ۱۳ اسفندماه از ساعت ۵ بعد از ظهر تشکیل گردید و آقایان دکتر حسن ستوده تهرانی استاد دانشکده حقوق و وکیل دادگستری در باره مدیریت شرکت‌های سهامی، و دکتر مهران توکلی وکیل دادگستری و رئیس اداره حقوقی بانک توسعه صنعتی تحت عنوان «کنترل و بازرسی در شرکت‌های سهامی» و دکتر رفائیل آقا با بیان وکیل دعاوی در مورد «حقوق اقلیت در شرکت‌های سهامی» و یوسف صوفی مدیر کل اداره

تصفیه امور ورشکستگی در باره « انحلال و تصفیه امور ورشکستگی در شرکت های سهامی » سخن گفتند .

در پایان جلسه سخنرانی های سمینار آقای عباس نراقی نائب رئیس کانون وکلای دادگستری ، کوشش و فعالیت های علمی و کار ارزنده جامعه وکلای دادگستری را در تشکیل و بر گذاری این سمینار ستودند و از جانب هیئت مدیره کانون وکلای تشکر و سپاسگزاری نموده و پیشنهاد کردند در آینده نسبت به « بیمه » و « ثبت شرکتها » و اختراعات و مالکیت صنعتی ، نیز سمیناری تشکیل و این دو امر بررسی گردد .

در خاتمه قرار شد ، کمیته بررسی قانون تجارت که از اساتید و متخصصین امر تشکیل شده ، طرح دولت را با سایر طرحها بررسی و با توجه بنظرات گویندگان و سخنرانان سمینار و سایر صاحب نظران ، نواقص امر و پیشنهادات اصلاحی را تهیه و بدولت یا قوه مقننه تقدیم نمایند .

از نظر اهمیت موضوع و از لحاظ اینکه صفحات مجله گنجایش درج تمام مطالبی که در جلسات سخنرانی سمینار قانون تجارت از طرف سخنرانان بیان شده ، ندارد ، خلاصه ای از بیانات شرکت کنندگان در سخنرانی های سمینار را با اطلاع خوانندگان میرسانیم و امیدواریم جامعه وکلای دادگستری توفیق یابد جریان کامل سمینار را ضمن مجموعه ای انتشار داده و در اختیار علاقه مندان قرار دهد .

کوتاه شده سخنان آقای دکتر حبیب دادفر در موضوع « سرمایه گذاری و فعالیت های بزرگ اقتصادی در شرکت های سهامی »:

« ... با تحولات چشم گیری که در تمام رشته های فعالیت سرمایه ای ، اعم از کشاورزی و صنعتی و بازرگانی در مملکت ما بخصوص از ده سال باینطرف به چشم می خورد و با فعالیت عجیبی که کشور ما در آینده ، نه در آینده دور بلکه در دوران فعالیت برنامه چهارم و پنجم عمرانی کشور در پیش خواهیم داشت قهرآقوانین ما بایستی هماهنگی خاصی با این فعالیتهای اقتصادی داشته باشد .

یکی از موارد بسیار بارز قانون تجارت ما که مورد علاقه و توجه خاص امروز هست باب شرکت های سهامی است همانطور که در اینجا مختصراً اشاره شد شرکت های سهامی که در ایران تشکیل شده متأسفانه تا بحال نوع این شرکتها ، فعالیت این شرکتها ، سرمایه گذاری این شرکتها ، با شرکت هایی نظیر خود در دنیای خارج ، در دنیای صنعتی ، بسیار فرق داشته و دارد ، شرکت های سهامی در مملکت ما بطور کلی در حال حاضر بصورت شرکت های خصوصی و فامیلی و بقول استاد دکتر ستوده بشکل شرکت های رفقا درآمده ، عده ای که با هم آشنائی

داشته و بیکدیگر اعتمادی دارند با سرمایه‌ای که دارند جمع میشوند و شرکتی بطور شرکت سهامی ایجاد میکنند و سهام آنها در واقع متعلق باین چند نفر محدود است. شرکت سهامی بمعنائی که در آمریکا و اروپا و کشورهای صنعتی معمول است در مملکت ما اصولاً یا تأسیس نشده و یا اگر شده آنچنان کم اثر بوده که قابل توجه و اطمینان نیست.

در راه پیشرفت مملکت، در برنامه‌هایی که ترسیم شده، خواه ناخواه چاره نداریم جز اینکه متوسل به سرمایه‌های جزء و کوچک بشویم، زیرا سرمایه‌های بزرگ اصولاً احتیاجی ندارند در قالب شرکت‌های سهامی فعالیت بکنند در ظرف این سالهای اخیر همیشه شرکت‌های سهامی اسیر هیئت مدیره و صاحبان اکثریت سهام شده‌اند، بدون اینکه حقوق اقلیت دارای تضمین و ضمانت اجرائی از نظر منفعت باشد، این نظرات باعث شد که در طرح‌هایی که بوجود آمد بر قراری يك هیئت نظارت در شرکت‌ها در نظر گرفته شود، در طرحی که اطاق بازرگانی تهیه کرده بود این هیئت نظارت بر شرکتها شامل هم قبل و هم بعد از تشکیل شرکت، میگردد. این نظر که يك فکر جدیدی در قانون تجارت ما بود در کمیسیون مشترک تجارت مطرح شد، این مطلب احتیاج به يك بررسی کامل و کافی دارد که من امیدوارم همکاران گرامی و شرکت‌کنندگان محترمی که در اینجا تشریف دارند، گرچه مستلزم صرف وقت عزیز آنهاست ولی من تصور میکنم هر نعمتی در دنیا يك شکری دارد، یکفرد دانشمند عالم که از مواهب این مملکت برخوردار شده استعداد داشته امکانات داشته تحصیلاتی کرده بيك مقام شامخی در اجتماع از نظر علمی رسیده مثل آقایان که امروز در اینجا تشریف دارید ذکوة و شکر این مطلب هم اینست که، وقتمان را برای مملکتمان صرف بکنیم آنچه که بنظرمان میرسد بگوئیم شاید از این تعاطی نظرها بتوانیم قانون جامع و مانع و بهتری تهیه بکنیم و نتیجتاً کشور ما در این مسیری که افتاده است خالی از هرگونه لغزش با چشم باز و با امکانات واقعاً مطالعه شده‌ای پیش برود.

خلاصه گفتار آقای دکتر خسرو گیتی در باره «مشکلات شرکتهای سهامی در ایران»

«با تهیه صورت تفکیکی انواع شرکتها که تاکنون به ثبت رسیده است، هیاباد معلوم کرد هر يك از انواع شرکتها، تا چه اندازه مورد استفاده قرار گرفته است، تهیه این صورت بسیار آسان است ولی نتیجه آن از مشاهدات ما قابل حدس است و تصور میکنم، اگر این نظر را قبول کنیم که آن نوع از شرکتها که با اندازه قابل ملاحظه‌ای در گذشته مورد استفاده قرار نگرفته و در آینده هم احتمال استفاده از آن نیست باید از قانون حذف شود و با وجود قانون

شرکت‌های تعاونی مصوب ۱۳۳۴ که تشکیل این شرکت‌ها را طبق اصول شرکت‌های سهامی اجازه داده است حداقل به حذف چهار نوع شرکت (شرکت بسا مسئولیت محدود - شرکت مختلط غیرسهامی - شرکت مختلط سهامی و شرکت تعاونی تولید و مصرف) از قانون تجارت می‌توان اظهار نظر کرد .

در خصوص تشکیل و ترتیب اداره امور شرکت سهامی ماده ۵۲ قانون، راجع بمیزان سهام تضمینی مدیران و سایر مواد درباره شرط حق ورود بجمع عمومی، عده آراء - صاحبان سهام و تفاوت بین صاحبان سهام معمولی و سهام ممتاز از حیث رأی، دست مؤسسين را باز گذارده است و بطور کلی مقررات قانون تجارت در مسائل مهمه اداره شرکتها تعیین تکلیف را به اساسنامه محول کرده و تجربه نشان می‌دهد که باندازه قابل توجهی اساسنامه شرکت‌ها اعم از اینکه با سوء نیت یا بنا بر مسامحه و مساهله تنظیم شده باشد، خود منشأ فساد است.

بازرسی شرکتها چون در مجمع عمومی بازرسی شرکت انتخاب میشود نتیجه میشود که «بازرسی کارا اکثریت بوسیله خود اکثریت است، و در عمل، بازرسی، اقدامی تشریفاتی است و اقلیت از این بازرسی مستفید که نیست، هیچ، متضرر هم هست. زیرا تأدیه قسمتی از هزینه مر بوط به حقوق بازرسان با و تحمیل میشود.

قانون تجارت در مورد حالتی که مدیران شرکت استعفا دهند و مجمع عمومی را هم برای انتخاب مدیران دیگر دعوت نمایند فاقد چاره اندیشی است.

اسناد عادی که مدیران شرکت امضاء میکنند در دادگاهها مورد انکار قرار می‌گیرد. قوانین موضوعه در خصوص تحصیل امضای مسلم الصدور مدیران در موقع معرفی آنان بداره ثبت شرکتها ساکت است. در خصوص انتقال قهری سهام، قانون تجارت فاقد پیش بینی لازم است و این سکوت موجب اختلافات قابل توجهی است و در مورد انتقال ارادی سهام با اسم شرکت‌های سهامی هم با توجه بماده ۲۵ که باید در دفتر ثبت برسد معلوم نیست این ثبت در دفتر دارای اثر انشائی یا اعلامی است و این نیز بنوبه خود منبع اختلاف است.

برای شرکت‌های ایرانی مثل اشخاص طبیعی این امکان وجود دارد که اموال خود را از دسترس طلبکار دور کنند و خود را نیز مخفی نمایند.

مقررات در خصوص اعلان ورشکستگی شرکتها (مثل اشخاص طبیعی) بدون اعلام خود شرکت غیر کافی است و در نتیجه شرکت میتواند بعد از ورشکستگی بمالیت خود ادامه دهد و احیاناً بر میزان بدهی خود بیفزاید،

تصفیه امور شرکت‌ها امر مهمی است که باید بترتیب مطمئن و یکسان و وسیله مدیر

تصفیه‌ای غیر از خود شرکاء و مدیران شرکت بعمل آید و نسبت با استعفای مدیران تصفیه ترتیب صحیحی اتخاذ گردد بنابراین اصولی را که پیشنهاد تجدید نظر نسبت بدان میشود بقرار زیر است :

۱- پیدا کردن کلیه نواقص و معایب قانون فعلی بمنظور از بین بردن آن، نه دوران داختمن تمام این قانون بمنظور نوآوری.

۲- استفاده از حقوق تطبیقی و راه‌حلهای متخذه در سیستمهای حقوقی دیگران بمنظور اینکه در پیدا کردن راه‌حلهای ملی، دید بازتر و روشن‌تری داشته باشیم، نه برای اینکه مدلی برای تقلید بیا بیایم.

۳- توجه بتأمین وسائل مستقیم اجرای قانون بجای پیش بینی ضمانات اجرائی سنگین.

۴- استفاده از تجارب گذشته همراه با توجه با احتیاجات و ضرورتهای حال و آینده.

سخنان آقای دکتر ابراهیم تقوائی تحت عنوان (نظارت در شرکت‌های سهامی)

دو نوع نظارت در شرکت‌های سهامی اعمال میشود یکی نظارت از طرف دولت و دیگری نظارت از طرف سهامداران فلسفه نظارت دولت در شرکت‌ها بخصوص شرکت‌های سهامی آنستکه چون سرمایه این قبیل شرکت‌ها از تجمع و پرداخت پس اندازهای کوچک مردم تشکیل میشود، لذا حفظ منافع عموم ایجاب میکند، دولت که، نماینده - Interet Public است يك نوع نظارتی را اعمال نماید و از نقطه نظر توسعه اقتصادی و قبول تزاقتصاد ارشادی، دولتها ناگزیر ویا بعبارتی دیگر متمایل بدخالت در امر خصوصی شرکت‌های سرمایه میباشند. نظارت دولت در شرکت‌های سرمایه بدو کیفیت صورت میگیرد. یکی نظارت مستقیم و دیگر نظارت غیرمستقیم.

اعمال نظارت در کشورها بتفاوت بواحدهای مختلفی محول شده است.

در انگلستان بر طبق Companies Act 1948 که بموجب قانون 1967 به Principal Act تعبیر شده است نظارت بر شرکت‌های سهامی به Board of Trade که نرم تأسیس خود را از قانون اساسی میگیرد تفویض شده است.

در آمریکا نظارت بمراجع مختلفی محول گردیده است مثلاً عمل ثبت بموجب قوانین States صورت میگیرد و صدور اعلامیه فروش سهام باید باتصویب کمیسیون مخصوصی که در

واشننگتن میباشد انجام گیرد.

در ایران اداره ثبت شرکتها و مالکیت صنعتی، وظیفه ثبت شرکت را دارد و وقتی شرکتی به ثبت رسیده اولاً نظارت واقعی در ثبت نیست و ثانیاً پس از شروع حیات اقتصادی شرکت، دیگر نظارتی در بین نیست - موضوعی که باید در امر سرمایه گذاری مورد توجه قرار گیرد تقویم آورده های غیر نقدی است - وجه بسا ممکن است آورده های مزبور صوری و با ارزش زیاد تقویم شده و سرمایه شرکت با يك رقم فرضی بیش از میزان واقعی معرفی گردد.

در سیستم کنترل و بازرسی موضوع آورده های غیر نقدی از طرف مراجع رسمی تقویم میشود ولی در سیستم دکلاراتیو نظارت بر آورده ها معمولاً بهمه اولین مجمع عمومی مؤسسين است.

در آمریکا تا سال ۱۹۳۰ هر شرکتی میخواست، میتواند، آسمان آبی را پشتوانه خود قرارداد و مبادرت بصدور اعلامیه فروش سهام نموده و مبالغی از مردم تحصیل سرمایه نماید ولی بعد از وضع قانون استاتز بلواسکای لاوز صدور سهام و اوراق قرضه تحت مقررات خاصی قرار گرفت و صرف نظر از تعیین مجازاتهای سنگین برای صدور سهام تقلبی و بی پشتوانه، اساساً شرکت باید قبلاً طرح سرمایه گذاری خود را ضمن تقاضای مخصوصی به سیکور پتیز کمیشن درواشننگتن بفرستد. در انگلستان شرکتها بدون نوع خصوصی و عمومی تقسیم میشوند. خصوصی آنهاست که انتقال سهام آنها طبق اساسنامه محدود و فقط ۵۰ نفر سهامدار داشته و از دونفر یا بیشتر تشکیل شده باشد و از همه مهمتر از دعوت عموم برای خرید سهام ممنوع میباشد.

در انگلستان اساسنامه و شرکتنامه باید توسط سولیسیتور (وکیل) تنظیم گردد و این فکر برای اولین مرتبه در طرح شورای عالی اقتصادی مورد قبول واقع شده است و لایحه دولت نیز فکر مزبور را قبول نموده است و از نقطه نظر تسهیل در امر ابلاغات و حفظ حقوق اشخاص ثالث این نکته باید مورد توجه قرار گیرد.

در لایحه دولت هیچگونه اشاره ای بنظارت بعد از ثبت نشده است و حال آنکه نظارت دولت در انحلال و تصفیه امور ورشکستگی شرکتها نیز، باید اعمال گردد ولی نه بکیفیتی که فعلاً اجرا می شود با این تفاسیل باید گفت که وقتی نتایج عمل هیئت نظارت، ثمر بخش خواهد بود که ترکیب اعضا مورد توجه خاصی قرار گیرد و الا در صورتیکه اعضا هیئت، از اشخاص غیر متخصص و غیر مسئول که اساساً وقت ندارند، انتخاب شوند درد دیگری بمشکلات اضافه نموده ایم لذا پیشنهاد مینماید:

- ۱- چون تصویب انحصاری مقررات شرکتهای سهامی، اجرای بقیه مقررات قانون تجارت را دچار اشکال خواهد کرد لاقلاً، شرکتهای بازرگانی یکجا مورد رسیدگی قرار گیرد.
- ۲- بمنظور جلب و جذب سرمایه های کوچک و افزایش حس اعتماد عمومی، اعمال نظارت نسبت به شرکتهای عمومی، ضروری بنظر میرسد که از طرق مستقیم و غیر مستقیم باید اعمال گردد.
- ۳- وضع شرکتهای سهامی موجود، رسیدگی شده و به نسبت سرمایه و تعداد صاحبان سهام، طبقه بندی گردیده و آنهائیکه در درجه دوم اهمیت قرار دارند جزو شرکتهای خصوصی منظور گردند.
- ۴- رسیدگی بتقویم آورده های غیر نقدی، در صلاحیت هیئت نظارت گذاشته شود و صدور اعلامیه فروش سهام یا اوراق قرضه نیز منوط بموافقت هیئت مزبور باشد.
- ۵- شرکتهای خصوصی از حق صدور اعلامیه فروش سهام، یا اوراق قرضه محروم گردند.
- ۶- تهیه اساسنامه و شرکتنامه و مدارک ثبت و انجام تشریفات در صلاحیت وکلای دادگستری گذاشته شود و داشتن وکیل و مشاور حقوقی برای شرکتهائیکه دارای سرمایه های بزرگ هستند الزامی گردد و ابلاغ بوکیل قانونی محسوب شود.
- ۷- در موارد خاص حق بازرسی و شروع بتحقیقات برای هیئت نظارت بر رسمیت شناخته شود.
- ۸- رسیدگی بهرقسم شکایتی که از طرف دارندگان $\frac{1}{10}$ سرمایه و یا یکصد نفر از سهامداران هر چند دارای نصاب مذکور نباشند در صلاحیت هیئت نظارت گذاشته شود.
- ۹- اداره ثبت شرکتهای بازرگانی تابع وزارت اقتصاد گردد.

خلاصه گفتار آقای دکتر حسن ستوده تهرانی در موضوع «مدیریت شرکتهای سهامی»

با وجود تمام اختیارات ووظائفی که برای اشخاص حقوقی پیش بینی شده است ولی شخص حقوقی بخودی خود نمیتواند اراده خود را اعمال کند و بنمایندگانی از بین اشخاص حقیقی احتیاج دارد که این اشخاص معمولاً مدیران شرکت نامیده میشوند.

مدیریت در شرکتهای سهامی دارای اهمیت زیادی است زیرا خوبی و بدی شرکت،

نتیجه طرز اداره و عمل مدیران شرکت است از این لحاظ مدیر شرکت سهامی باید از طرفی اختیارات کامل و کافی برای اداره شرکت داشته باشد و از طرف دیگر ترتیبی اتخاذ شود که از این اختیارات بِنفع شخصی خود سوء استفاده نکند.

بموجب قانون تجارت فعلی ایران، صاحبان سهام میتوانند هر طور که مایل باشند طرز اداره شرکت را تعیین کنند و هیچ نوع شرطی برای احراز سمت مدیریت شرکتهای سهامی قائل نشده و صاحبان سهام میتوانند حتی مجرمین و ورشکستگان را بسمت مدیریت انتخاب کنند و تنها شرط اینست که مدیران باید یک عده سهامی را که بموجب اساسنامه مقرر است دارا باشند، و چون اساسنامه اغلب شرکتهای تعداد این سهام را بحد اقل تعیین میکند، این ماده هیچگونه اثر عملی ندارد و به علاوه اختیارات و وظائف و مسئولیت مدیران واضح و روشن نیست و صرف نظر از اینکه ماده ۵۱ قانون تجارت بنحوی که انشاء شده صحیح نیست، اصولاً مدیران، نماینده شرکت، که یک شخصیت حقوقی جداگانه است، میباشد، نه وکیل شرکاء.

لذا فهرست و اصولی را که امروزه در اغلب کشورهای متمدنی مورد عمل است و بنظر اینجانب برای مدیریت باید در نظر گرفته شود خلاصه مینماید.

۱- مدیران شرکت یکی از ارکان شرکت بوده و نماینده شخص حقوقی میباشد نه صاحبان سهام و باید از طرف مجمع عمومی انتخاب شوند.

۲- مدیران باید مورد اعتماد باشند و برای احراز سمت مدیریت آنها شرایطی در نظر گرفته شود تا اشخاص شیاد و کلاهبرداری نتوانند شرکت سهامی را وسیله سوء استفاده قرار دهند.

۳- شرکتهای سهامی باید بوسیله یک یا چند نفر مدیر عامل که شخص حقیقی باشند اداره گردد و در این سمت بازرگان شناخته شوند، ولی نظارت دائمی بمعهده هیئت مدیره ای که وظیفه اجرایی نداشته باشند واگذار گردد.

۴- مدیران شرکت باید نسبت بتوسعه فعالیت امور شرکت، ذینفع باشند و از بین صاحبان سهام انتخاب شوند و حداقل سهام مورد ودیعه برای تضمین، بمیزان سرمایه شرکت تعیین گردد.

۵- مدت مدیریت محدود باشد تا هر چند یکبار مجبور بمراجعه بصاحبان سهام گردند.

۶- مدیران در هر موقع از طرف مجمع عمومی قابل عزل باشند.

۷- استعفای مدیران تا زمانیکه جانشین برای آنان تعیین نشده است رافع مسئولیت آنان نخواهد بود.

- ۸- سمت مدیریت در شرکت های سهامی قابل واگذاری نیست و جز در موارد محدود و معین نباید دیگری را بجای خود برای اعمال سمت مدیریت تعیین کنند.
- ۹- اختیارات هیئت مدیره و مدیرعامل باید بموجب قانون معین باشد تا کسانیکه با شرکت معامله میکنند مطمئن باشند که امضای مدیران برای شرکت تعهدآور است.
- ۱۰- مسئولیت مدیران مخصوصاً مدیران عامل تشدید شود، منجمه در مورد ورشکستگی که مدیرعامل مانند کلیه بازرگانان مشمول مقررات ورشکستگی گردد.
- ۱۱- مدیریت عامل یکنفر در چند شرکت و عضویت یکنفر در هیئت مدیره چند شرکت محدود شود.
- ۱۲- گزارش جامعی از طرف مدیران همه ساله بمجمع عمومی داده شود و مدیران موظف باشند به سؤالات صاحبان سهام توضیح کافی بدهند.
- ۱۳- حسابهای شرکت بصورتی تنظیم شود که فهم آن آسان باشد و بوسیله حساب برسان قسم خورده تأیید شده و منتشر گردد.
- ۱۴- مدیرانی که دارای اکثریت سهام هستند نباید برای تصویب عملیات خود از دارا بودن رأی اکثریت سوء استفاده کنند.
- ۱۵- مدیران شرکتهای سهامی نباید از شهرت و اعتبار شرکت، بِنفع شخصی خود استفاده کنند.
- ۱۶- مدیران، از انجام معاملاتی که جنبه رقابت با شرکت دارد، منع شوند.
- ۱۷- مدیرانی که تخلفات مدیران قبلی را مسکوت گذارند، باید متضامناً بامدیران قبلی مسئول شناخته شوند.

خلاصه سخنرانی آقای دکتر مهران توکلی در خصوص «کنترل و بازرسی در شرکتهای سهامی»

در شرکتهای سهامی، رسیدگی به صحت و سقم امور و حسن جریان شرکت، حق انکار ناپذیر صاحبان سهام است و هر صاحب سهمی، ولو دارای تعداد قلیلی سهم باشد، در دارائی شرکت و در منافعی که عاید میگردد، شریک است - تنها عامل مؤثر در جلب پس اندازهای توده مردم، بسوی شرکتهای سهامی، ایجاد اعتماد و اطمینان در آنها است و این نظر بصرف اصلاح قانون و وضع مقررات جدید تأمین نخواهد شد.

یک قانون خوب البته بشرط آنکه خوب هم اجرا شود، میتواند یک سیستم کنترل

نسبتاً کامل و همه جانبه‌ای برقرار کند و کنترل در هیچ امری بدون داشتن اطلاعات ممکن نیست .

نه قانون تجارت ما، و نه لایحه دولت، هیچیک شرایط و لوازم اعمال کنترل را در مرحله پذیره نویسی برای مردم فراهم نکرده‌اند - رأیی که يك صاحب سهم در مجمع مؤسس شرکت میدهد، در حقیقت منتم و مکمل عمل حقوقی قبلی اوست که با پذیره نویسی سهم انجام داده‌است، پس هر قدر عمل قبلی با مطالعه و آگاهی بیشتر صورت گرفته باشد، عمل ثانوی آسانتر و توأم با اطمینان بیشتر خواهد بود.

در کلیه مراحل و مواقعی که فرصت و امکان کنترل برای صاحب سهم فراهم است باید قبلاً اطلاعات کافی در دسترس او گذاشته شود و قبل از تشکیل شرکت مؤسسين و بسانيان و در طول عمر شرکت، مدیران آن باید در مواقع و مراحل، حداقل اطلاعاتی را در دسترس اشخاص ذی‌علاقه قرار دهند و این حداقل را باید قانون تعیین کند و بعلاوه باید تدبیری اندیشید که علاقه‌مندان واقماً از اخباری که راجع بشرکتهای منتشر میگردد آگاهی حاصل نمایند - گماردن کارشناسان درس خوانده و صاحب تخصص در قواعد حسابداری و حسابرسی، بعنوان بازرسان، وسیله دقیق و صحیح کنترل شرکتهای سهامی است، قانون تأسیس بورس اوراق بهادار هیئتی بنام هیئت پذیرش اوراق بهادار، بوجود آورده است که میتواند درباره شرکتهائی که سهام خود را جهت پذیرفته شدن در بورس پیشنهاد کرده‌اند، رسیدگی و تحقیقات بعمل آورد - بنابراین کسانی که پس انداز یا اندوخته‌ای دارند بطرف سرمایه‌گذارهای سودآور کشیده میشوند و در این طریق فقط براهنمائی و اطلاعات کافی نیاز دارند نه بکنترل و نظارت، اگر می‌بینیم برای صاحبان پس اندازها نسبت با سرمایه‌گذاری، رغبتی نیست، علت آنرا در فقدان امنیت قضائی و بازیچه نگاشتن قانون باید جستجو کرد.

آنها که معتقدند روز بروز باید بر شدت سانکسیون‌های قانونی، خصوصاً مجازات‌ها افزود تا از تخلفات و جرائم کاسته شود، اشتباه میکنند زیرا، شواهدی از قبیل صدور چکهای بلامحل و آمار وحشت انگیزی که درباره آن منتشر شده و میشود بطلان این طرز فکر را ثابت میکند.

اگر قوانین محترم و مجرا بودند، صاحبان سرمایه‌های کوچک در چهار چوب همین قانون تجارت فعلی نیز ایمنی میداشتند و شرکتهای سهامی رونق و رواج پیدا میکردند .

کوتاه شده گفتار آقای دکتر رفائیل آقا با بیان درباره

«حقوق اقلیت در شرکت‌های سهامی»

قانون تجارت فعلی ما، ملهم از قانون تجارت سابق فرانسه است. فرانسه بعلم مقتضیات ملی بفرکار اصلاح قانون تجارت خود افتاده و قانون خود را بامقررات حقوق تجارت سایر ممالک عضو بازار مشترک تطبیق داده است.

شرکت‌های سهامی جدیدی در ایران با سرمایه‌های گزاف داخلی و خارجی بمنظور استخراج معدن، احیای اراضی موات و غیره تشکیل شده و قراردادهای بین‌المللی متعددی با کشورهای اروپای شرقی و دولتهای غربی منعقد گردیده است و با در نظر گرفتن تسهیلاتی که در امر حمل و نقل پدید آمده. وضع تجارت بکلی دیگرگون شده است و این مسائلی است که در قانون تجارت ما باید پیش بینی شود.

وقتی که قانون با فعالیتهای تجارتی انطباق داشته و سرمایه و کارافراد را مورد حمایت قرار دهد ایران میتواند سرمایه‌های کشورهای تازه استقلال یافته را جلب نماید.

از طرف دیگر کشورهای اروپائی و آمریکائی با توجه به ثبات سیاسی ایران و امکان سرمایه‌گذاری در رشته‌های مختلف، در صورتی راضی بسرمایه‌گذاری خواهند شد که متخصصین، خود اداره امور آنها بعهده گیرند لذا بنظر اینجانب اصلاحات اساسی زیر در قانون لازم است.

۱- تسریع و تسهیل تشریفات تشکیل شرکت‌های سهامی.

۲- هیئت نظارت پیش‌بینی شده در لایحه باید بجای مستخدمین و مسؤلان دولتی بعهده دفاتر اسناد رسمی و محاکم اختصاصی گذاشته شود.

۳- تأسیس هیئت نظارت در قانون پیش‌بینی شود و جزئیات بعهده آئین‌نامه واگذار گردد.

۴- یکی از محاکم عهده‌دار، بررسی پرونده‌های تصدیق‌شده، اساسنامه، وکالت‌نامه و تشریفات تقویم آورده‌های غیر نقدی و تودیع قیمت سهام در بانکها گردد و اجازه ثبت شرکت یا تغییراتی را در مدارک تأسیس شرکت و اساسنامه، محکمه صادر نماید.

۵- محکمه تجارت، مجدداً تشکیل و عهده‌دار رسیدگی باختلافات و دعاوی فیما بین سهامداران مخصوصاً صاحبان سهام اقلیت گردد و نمایندگان اطاق‌های بازرگانی و صنایع در این دادگاه عضویت داشته باشند.

۶- مقرراتی پیش‌بینی شود که ثبت شرکت‌های سهامی فعال در تهران انجام پذیرد و دفاتر اسناد رسمی و محاکم مربوطه تهران عهده‌دار این وظیفه باشند و وزیر دادگستری بتدریج بسایر شهرستانها چنین اجازه‌ای اعطا نماید.

۷- محدودیتی که برای اتباع خارجی از جهت اکثریت اعضاء هیئت مدیره شرکت‌های سهامی، پیش‌بینی شده ممکن است مخالف عهدنامه‌های دوجانبه تلقی شود.

۸- موضوع «تعهد» در لایحه پیش‌بینی نشده است.

۹- سهم ممتاز باید در اساسنامه پیش‌بینی شود، نه شرکتنامه.

۱۰- موضوع مواد ۱۶۹ و ۱۷۰ باید اصلاح شود.

۱۱- اطلاع از نام واقف‌نگاه دارندگان سهام بی‌نام برای هیئت مدیره الزامی نیست، مخصوصاً در صورتیکه در بورس بفروش رفته باشد و در چنین صورتی مسئولیت تضامنی معنی ندارد.

۱۲- در ماده ۱۶۰ در موضوع قطعات سهام تناقضی با ماده ۱۶۱ بچشم می‌خورد.

۱۳- تصدیق موقت، باید با مضاء یکی از مؤسسين یا مجمع مؤسسين باشد.

۱۴- حراج سهام عمومی با قید اینکه چه کسی آنها را ظهر نویسی میکند.

۱۵- مسئولیت تضامنی مؤسسين و مدیران در مورد عملیات مدت‌زمان مأموریت خود در صورت عدم اعطاء تسویه حساب باقی میماند، پیش‌بینی شود.

۱۶- پرداخت بقیه قیمت اسمی سهام در حساب جاری بانک در موعد مقرر از طرف شرکت در لایحه فراموش شده است.

۱۷- حضور وکیل در جلسات اخذ رأی از قلم افتاده است.

۱۸- در مورد تشکیل مجامع عمومی معلوم نیست در صورتیکه $\frac{3}{4}$ سهامداران بدون آگهی در روزنامه، حضور یابند، جلسه رسمیت دارد یا خیر؟

۱۹- بموجب ماده ۲۰۹ اکثریت اعضاء هیئت مدیره نباید ایرانی باشند مگر در شرکت‌های خارجی، و معلوم نیست منظور از شرکت خارجی چیست؟ زیرا شرکتی که در ایران تشکیل شود ایرانی میشود و این موضوع در لایحه مبهم مانده است.

خلاصه گفتار آقای یوسف صوفی به عنوان

دائجلال و تصفیه امور ورشکستگی در شرکت‌های سهامی،

از زمانهای بسیار دور که افراد بشر روابطی باهم پیدا کردند و انجام معاملات بطرز

ابتدائی بین مردم رایج شد؛ مسئله عجز از پرداخت بدهی بعلت مشکلات اقتصادی ویراث حوادث ناگوار زندگی پیش آمد و موضوع افلاس ورشکستگی بصورت ساده‌ای تحقق یافت - در ابتدا رفتار بستانکاران نسبت به بدهکار بسیار قساوت آمیز بوده و هر کس از تأدیه دین خود عاجز میشد باو بدیده نفرت و سوء ظن مینگریستند و حکومت وقت به حمایت از طلبکار مدیون مفلس را تحت فشار قرار میداد - در حقوق رم طلبکاران حق داشتند شخص بدهکار را توقیف کنند یا بفروشدند یا بکشند و قطعه قطعه نمایند بدها که افکار و عقاید تلطیف شد و حس رأفت و انسانیت جای قساوت و وحشیگری سابق را گرفت نسبت به ورشکستگان بدون تقصیر، رفتار ملایمتری پیش گرفتند و در زمان سزار (اگوست) قانونی وضع شد و مقرر داشت اگر مدیون تمام دارائیش را تسلیم کند از کشتن او صرف نظر نمایند و طلبکاران، شخصی را معین کنند که اموال مدیون را جمع آوری کرده بین آنها به نسبت طلب تقسیم نماید و چنانچه ممکن نشد، بدهکار را بفروشدند یا بکار گمارند تا از این راه طلب خود را استیفا کنند.

این رویه ادامه داشت و سیستم فروش اموال بدهکار و تقسیم وجوه حاصله بین طلبکاران به نسبت طلبشان پایه کار قرار گرفت و بتدریج وطی قرن‌ها اصول اساسی ورشکستگی یعنی اصل (سلب حق ورشکسته از مال خود و تشکیل هیئت بستانکاران و تقسیم مال بین آنها) برقرار گردید که امروز با تغییراتی مقررات مربوط به ورشکستگی در حقوق غالب کشورهای بر این مبنای و اصول استوار است.

اصول تصفیه امور ورشکستگی و مقررات مربوط به آن از بسیاری جهات، امروز در همه کشورهای تقریباً یکنواخت است فقط بر حسب اوضاع و احوال کشورهای مختلف از نظر طرز اجرا و رعایت اصول مزبور و شمول مقررات مربوط به آن نسبت به تاجرها اشخاص غیر تاجر و نیز از لحاظ مرجع رسیدگی بدعوای توقف و روشهای خاصی که گروهی از کشورهای اتخاذ مینمایند تفاوت‌هایی وجود دارد.

اصول مزبور عبارتست از:

- ۱- صدور حکم توقف از طرف محکمه.
- ۲- حجر ورشکسته (ورشکسته از تصرف در دارائی و دخالت در اداره امور مالی خود ممنوع میشود).

۳- رسیدگی و تشخیص و تصدیق بدهی‌ها - جمع آوری و تأمین و فروش اموال - وصول

مطالبات ورشکسته - تقسیم غرمائی بین طلبکاران.

در ایران سابقاً که قوانین جدید تجارت و تصفیه وضع نشده بود طبق موازین شرعی و مقررات حقوق اسلامی دربارهٔ بدهکاران رفتار میشد و مفلس (کسی که اموال و مطالباتش کمتر از بدهی‌های او باشد) بدستور حاکم شرع از تصرف در اموال خود ممنوع بود و دارایی او پس از وضع جزء کمی برای حداقل اعاشه او و عائله‌اش بقیه بفرمایین طلبکاران تقسیم میشد.

در سال ۱۳۱۷ پس از مطالعه قوانین جدید اروپائی لایحه قانون اداره تصفیه تنظیم و بمجلس تقدیم شد که بالاخره در ۲۴ تیرماه سال ۱۳۱۸ بتصویب رسید.

صرف نظر از نوسانات بین‌المللی قیمت‌ها و تأثیر اوضاع و احوال اقتصادی جهان - در بازار ایران علل ورشکستگی اجمالاً بشرح زیر است.

۱ - عدم تناسب میزان اعتبار اعطائی بانکها با سرمایه واقعی و دارائی بازرگانان.

۲ - عدم کنترل در مصرف اعتبارات

۳ - سفتهای دوستانه

۴ - نقص قانون تجارت

۵ - عدم وجود آمار لازم در مورد ظرفیت بازار

۶ - انحطاط اخلاقی و ضعف جنبه‌های معنوی افراد و پهای بند نبودن طرفین معامله

به قول و تمهیدات خود

۷ - عدم وجود سازمانهایی که از بازرگانان صحیح‌العمل حمایت نموده و در دوران بروز توقف برای جلوگیری از سقوط آنان کمکهای لازمه را بعمل آورد.

ادامهٔ سمینار

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

اینک پس از درج گزارش مربوط به سخنرانیهای سمینار قانون تجارت لازم ببیناد آوری است که در نخستین جلسه سمینار مورخ ۱۴ بهمن ماه ۱۳۴۶ بریاست جناب آقای سیداحمد امامی جمعی از استادان دانشگاه، قضات، وکلاء، شخصیت‌های علمی، کارشناسان اقتصادی، مشاوران حقوقی حضور داشتند و بیاناتی از طرف آقایان دکتر پیرنیا - دکتر ستوده - دکتر نقابت - دکتر گیتی - دکتر لک - دکتر اوصیاء - دکتر دادفر - امیرحسینی - هروی ایراد شد و کسانی برای انجام سخنرانی داوطلب و تعیین شدند که بشرح فوق خلاصه سخنرانیها چاپ شد و سپس کمیته بررسی مواد قانون تجارت در مورد شرکت‌های سهامی مرکب از آقایان

سید احمد امامی - دکتر آقا با بیان - دکتر اوصیاء - دکتر تقوائی - دکتر توکلی - دکتر دادفر - دکتر ستوده - دکتر فرمانفرمایان - دکتر کاتبی - دکتر گینی - دکتر نعمتی - دکتر نقابت تشکیل گردید که کمیته مزبور جلسات خود را تشکیل میدهد و با توجه به پیشنهادات و نظریات مبنی بر نیازمندیهای کشور در جهت توسعه اقتصادی و صنعتی و تجارتي و مقررات مربوط به امکان جلب هر چه بیشتر سرمایهها و ایجاد اعتماد و حفظ حقوق سهامداران با اصول مترقی مشغول بررسی و انجام وظیفه خود میباشد .
امیدواریم در شماره بعد پیشنهادات جامع و کامل کمیته را به اطلاع خوانندگان برسانیم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال صحیح علوم انسانی
تصحیح

در این شماره در صفحه ۱۳۸ سطر ۲۰ بجای ۲۲ رقم
۲۵ صحیح است .

***

ایضاً در همین شماره در بیانات جناب آقای میرمطهری صفحه
۱۸۷ سطر ۸ کلمه (ملت) غلط و کلمه (بیت) صحیح است .